

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти
Кафедра прикладної психології та логопедії

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

____  ____ **Олена СТАРИНСЬКА**
«26» листопада 2024р.

**Корекція розвитку лексичної складової усного мовлення молодших
школярів із загальним недорозвитком мовлення засобами духовної музики**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка II рівня вищої
освіти, групи М25-СОЗ
Спеціальності 016 Спеціальна світа
Освітньо-професійної програми Спеціальна
освіта
Тетяна КОМІНАРЕЦЬ
Керівник: к.психол.н., доц. Ганна СИЗКО
Рецензент: к.пед.н., доц. Ганна ЛОПАТІНА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ УСНОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗНМ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ МУЗИКИ.....	9
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей із загальним недорозвитком мовлення.....	9
1.2. Духовна музика: визначення, види, значення.....	20
1.3. Аналіз стану застосування корекції розвитку лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ засобами духовної музики.....	31
Висновки до першого розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДУХОВНОЇ МУЗИКИ НА ПРОЦЕС КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ УСНОГО МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗНМ.....	45
2.1. Організація дослідження лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ засобами духовної музики.....	45
2.2. Стан (рівні) розвитку усного мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ.....	58
2.3. Особливості взаємозв'язку стану розвитку усного мовлення молодших школярів із ЗНМ та їхнім сприйманням, розумінням і відтворенням духовної музики.....	70
2.4. Рекомендації щодо впровадження засобів духовної музики у процес логопедичної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.....	85
Висновки до другого розділу.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	106

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан нашої держави вимагає від нас пошуку нових ресурсів, засобів та методів підтримання культурної та соціальної складової суспільства. Як ніколи актуальними стають духовні цінності, національна спадщина, розвиток та укріплення моральної сторони суспільства.

На сьогодні ми маємо не просто надати знання та розвинути певні якості особистості – на часі виховання і укріплення національної самосвідомості, зміцнення патріотичного духу, розширення міжособистісних зв'язків людей один з одним, надання відчуття єдності та міцності нашого народу. В цьому ключі особливим стає таке реформування освіти, при якому відбувається переосмислення атеїстичної методології, а саме – розвиток духовного світу особистості. Для цього необхідно використовувати всі можливі засоби виховання. Доречним стає не просто мистецтво як таке, а саме духовна музика, у якій поєднано релігію і мистецтво. Завдання навчання та виховання визначаються відповідно до Закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та згідно пріоритетних положень Болонської декларації. Зазначені документи підкреслюють необхідність морально-естетичного виховання як належної умови життєдіяльності людини та пріоритетного напрямку у формуванні гармонійної особистості.

Бурхливі зміни, яким насичене наше сьогодення, зумовлюють гостру потребу національного оновлення суспільства. Одним з важливих факторів якого є духовна музика.

Тема духовного розвитку і виховання дітей викладена в працях багатьох відомих педагогів, психологів: К. Ушинського, І. Беха, О. Рейпольської та ін., а також у працях сучасних педагогів: А. Богуш, Д. Болгарського, Ю. Каратаєва, О. Кілсашко та ін. Потреба віри, духовного самовдосконалення є вродженою і особливо виразно спостерігається в дітей. Саме тому вони мають розвиватися, наповнюючись християнським змістом.

За вимогами сучасних освітніх стандартів є обов'язковою дошкільна освіта для дітей вже з п'яти років, що означає необхідність більшої уваги навчанню дітей шестирічного віку у початковій школі. Це, в свою чергу, потребує своєчасного і результативного дослідження їх мовленнєвих функцій. Дана діагностика має врахувати усі – психологічні, лінгвістичні, логопедичні дані щодо мовленнєвої діяльності, зважаючи на нормальний та порушений онтогенез, і, спираючись на дані, розробляти нові системи навчання та корекційно-попереджувального розвитку. Для успішного навчання в початковій школі, діти дошкільного віку повинні мати певний обсяг мовної практики, і особливо важливою є умова для дітей, що не відвідували загальноосвітні або спеціальні заклади.

Будь-яке навчання має торкатися не лише інтелектуальної сфери, але і розвивати емоційну складову особистості. Перш за все для того, щоб бути успішним. Бо процес, який викликає задоволення, буде більш успішним і позитивним, ніж той, до якого дитина не відчуває потягу, або переживає негативні почуття. Музика відіграє чимале значення у розвитку особистості, її духовному та морально-етичному становленні. За словами Василя Сухомлинського: «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику і діставати насолоду від неї». Він же наголошував, що: «...без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури» [68]. Саме тому, ми вважаємо важливим використовувати музику для корекції усного мовлення. І саме ту її сферу, що стосується духовного співу.

Духовна музика дуже специфічна сфера діяльності, вона має різноманітні і неоднозначні зв'язки з багатьма сферами життя. Розвиваючись під безпосереднім впливом ідеологічних і педагогічних процесів, духовна музика в свою чергу, має на людину суттєвий вплив, а значить, виступає ефективним засобом морально-естетичного виховання. Це, в свою чергу, формує необхідні для навчання якості особистості: сумлінність, зацікавленість, довільну увагу,

цілеспрямованість, диференціацію звуків на слух, навички розрізнення і розуміння інтонацій тощо.

Упродовж багатьох століть духовна музика була невіддільною частиною культури і освіти. Монастирі і храми довгий час були осередками соціально значущих знань, де духовна музика скріплювала, як цемент, різні шари населення, об'єднуючи та зміцнюючи їх.

А. Болгарський, В. Скрипник, О. Майба, М. Макарова акцентували важливість збереження традицій української вітчизняної культури; В. Драганчук, В. Марко, Л. Московчук, Л. Орановська, Е. Помиткін пропонували вивчати українські духовно-пісенні твори духовної музики в мистецьких закладах та закладах загальної освіти.

Сучасна логопедія має важливе завдання розробку спеціальних розвивальних методик для системи корекційного навчання та розвитку мовлення. Лише використання психолінгвістичного підходу до вивчення та корекції мовленнєвих порушень дозволяє дослідити, за яких специфічних умов відбувається неправильне формування мовної системи. Знаючи, що семантичний компонент є одним із провідних в оволодінні знаннями та вміннями, пов'язаними з мовною діяльністю можна виділити та дослідити усі особливості його засвоєння дітьми.

Теоретичними засадами дослідження є наукові праці з таких проблем:

- розгляд стандартів спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку та концепція загальномовленнєвої підготовки дітей до шкільного навчання;
- концепції про структуру мовних знань, механізми їх засвоєння на практичному рівні оволодіння мовленнєвою діяльністю;
- вчення про попередження та корекцію порушень мовленнєвого розвитку у дітей із ЗНМ;
- вчення про тісний взаємозв'язок ліній розвитку фонетичної, лексичної та граматичної сторін мовлення з одного боку та когнітивних процесів – з іншого.

Як ми можемо бачити, є багато досліджень і праць у сфері корекції розвитку мовлення. Але вони не є вичерпними, що дає можливості до пошуку нових ефективних засобів роботи з дітьми.

Існуючий педагогічний досвід показав великі можливості освітянських закладів у справі корекції та розвитку мовлення. Ми вважаємо за необхідне акцентувати свою увагу саме на значенні духовної музики у процесі формування усного мовлення у молодших школярів. З огляду на це, було обрано тему магістерського дослідження: **«Корекція розвитку лексичної складової усного мовлення молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення засобами духовної музики»**, яка є актуальною як в теоретичному, так і в практичному аспектах та має важливе значення для практичної діяльності дошкільників та школярів молодшого віку.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності використання духовної музики як засобу корекції розвитку лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення, а також у визначенні умов, що сприяють успішному формуванню їх мовленнєвих навичок.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

1. Проаналізувати філософсько-культурні, психолого-педагогічні та психолінгвістичні аспекти проблеми корекції лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) засобами духовної музики.

2. Охарактеризувати психолінгвістичні особливості розвитку лексичної складової усного мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ.

3. Визначити критерії, показники та встановити рівні розвитку лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ.

4. Розробити та впровадити програму корекційної роботи з використанням духовної музики для розвитку лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із ЗНМ

5. Експериментально перевірити ефективність впливу духовної музики на розвиток лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ та проаналізувати отримані результати.

6. Розробити методичні рекомендації для педагогів та логопедів щодо використання духовної музики як засобу корекції лексичних порушень у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ.

Об'єкт дослідження – лексична складова усного мовлення молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження – процес корекції розвитку лексичної складової усного мовлення молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення засобами духовної музики.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань дослідження, його об'єкта та предмета було застосовано такі *методи дослідження*:

- *теоретичні* – аналізу і синтезу, абстрагування й ідеалізації, моделювання і конкретизації теоретичного знання, узагальнення педагогічного та логопедичного досвіду. Ці методи сприяли розкриттю теоретичних основ розвитку і формування усного мовлення у молодших школярів із ЗНМ та усвідомленню педагогічних умов для покращення цього процесу;

- *експериментально-емпіричні* – спостереження, бесіда, тестова діагностика, педагогічний експеримент (творчо-діагностуючі завдання, констатувальний та формувальний етапи), які дозволили діагностувати рівень сформованості лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із ЗНМ та на практиці перевірити ефективність розробленої методики в процесі опанування духовної музики;

- *статистичні* – математичні та графічні методи обробки експериментальних даних, за допомогою яких відбувалась оцінка ефективності розробленої корекційної програми.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці корекційної програми та методичних рекомендацій щодо підготовки молодших школярів із загальним

недорозвитком мовлення до сприйняття, осмислення та розуміння духовної музики та розвитку на цій основі лексичної складової усного мовлення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його висновки, основні твердження та методичні рекомендації можна використовувати у навчально-виховному процесі як засіб його удосконалення в корекційно-розвитковій роботі вчителя-логопеда з молодшими школярами із ЗНМ.

Методико-теоретичні обґрунтування вихідних положень, використання комплексу методичних досліджень, адекватних його предмету, меті та завданням, дослідницька перевірка запропонованої методики, поєднання кількісного та якісного аналізу експериментальних даних дозволяють забезпечити надійність результатів дослідження.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (73 найменування).

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано філософсько-культурні, психолого-педагогічні та психолінгвістичні аспекти проблеми корекції лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) засобами духовної музики. Встановлено, що духовна музика має багато проявів у сучасному житті. Саме сьогодні, суспільство має гостру потребу у створенні духовних скарбів, в підвищенні духовності свого життя, зміцненні патріотизму. Тому вбачається, що вивчення, популяризація та відродження перлин духовної музики складатиме саме найкращу основу для пізнавального та виховного значення для сучасної особистості.

2. Охарактеризовано психолінгвістичні особливості розвитку лексичної складової усного мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ. Виявлено, що сучасна логопедична наука терміном «недорозвинення мовлення» позначає низький рівень сформованості тієї чи іншої мовленнєвої функції чи недорозвинення мовленнєвої системи в цілому. Розглянуто причини виникнення ЗНМ і з'ясовано, що чинниками ЗНМ можуть бути як несприятливі впливи під час вагітності, так і в процесі пологів та перших років життя. З огляду на кількість дітей із ЗНМ, яка з кожним роком збільшується, сучасна корекційна педагогіка вимагає збільшення превентивних заходів (таких, як своєчасне раннє діагностування, освічення молодих батьків щодо їх здоров'я та впливів оточення на здоров'я майбутньої дитини, поширення освітніх програм для дітей з інклюзією тощо). Але окрім цього, існує нагальна необхідність у розробці та впровадженні нових ефективних методів і програм для подолання порушень у розвитку мовлення.

3. У межах констатувального етапу експериментального дослідження визначено критерії (лексичний, граматичний та фонетико-фонологічний компоненти), показники та встановлено рівні (низький, середній та достатній) розвитку лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ, які навчаються в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах.

Встановлено, що в ЕГ та КГ: 1) низький рівень сформовано у 50% та 25% молодших школярів із ЗНМ відповідно; 2) середній рівень – у 25% та 50% респондентів відповідно; 3) достатній рівень виявлено у 25% респондентів в обох групах. Визначено особливості розвитку лексичної сторони усного мовлення у молодших школярів із ЗНМ на констатувальному етапі дослідження: несформована та нестійка мовленнєво-мисленнєва діяльність; знижений рівень абстракції та узагальнення; складності у розумінні структури мовленнєвих висловлювань; бідність та недостатність логічних операцій.

4. Розроблено та впроваджено програму корекційної роботи з використанням духовної музики для розвитку лексичної складової усного мовлення у молодших школярів із ЗНМ «На крилах духовної музики до усного мовлення» у межах формувального етапу дослідження. Її реалізація здійснювалася впродовж 5 календарних місяців та передбачала розучування молодшими школярами із ЗНМ ЕГ 10 духовних пісень: різдвяні піснеспіви («Бог ся рождає», «Ой, у Вифлеємі», «Щедрик», «Добрий вечір тобі, пане господарю!»); «Боже, Великий, Єдиний»; «Псалом 23» («Господь - мій пастир»); «Де любов і милосердя» (Ubi Caritas); Ой, хто, хто Миколою любить»; «Небо і земля»; «Співає жайворон з небес»; «Дай нам віри...»; «Отче наш»; «Ісусе, лагідний».

5. Експериментально перевірено ефективність впливу духовної музики на розвиток лексичної складової усного мовлення молодших школярів із ЗНМ на формувальному етапі експериментального дослідження та встановлено, що серед респондентів ЕГ після впровадження корекційної програми «На крилах духовної музики до усного мовлення» відзначаються суттєві позитивні зрушення:

– в ЕГ низький рівень зменшився з 25% до 10% респондентів; середній рівень збільшився з 40% до 60% респондентів; достатній рівень підвищився з 25% до 30% респондентів;

– в КГ низький рівень скоротився з 25% до 20% респондентів; середній рівень залишився незмінним – 50% респондентів; достатній рівень зріс з 25% до 30% респондентів.

Проведене нами дослідження показало, що духовну музику можна використовувати для корекції мовлення у молодших школярів із ЗНМ.

6. Розроблено методичні рекомендації для педагогів та логопедів щодо використання духовної музики як засобу корекції лексичних порушень у дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартнєєва Л.І. До питання діагностики стану сформованості фонематичних процесів у старших дошкільників з ФФНМ. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2010. Випуск 1. С. 26-32.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: навчальний посібник / 7-е вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 2018. 848 с.
3. Богуш А.М., Сучок В.Є. Уроки духовності дітям. Одеса : Друк, 2007. 198 с.
4. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / вид. 2-ге, доп. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 704 с.
5. Бодяк К.П., Чаусова Т.В. Психологічні особливості підготовки дітей до навчання у загальноосвітньому навчальному закладі. *Часопис Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «УМО» НАПН України*. 2019. Випуск 1. С. 1–12.
6. Болгарський А.Г., Горобець Т.В., Шкоба В.А. Слухання музики у дошкільному навчальному закладі : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 86-90.
7. Болгарський Д.А. Церковний спів у музичному вихованні та освіті. *Вісник православної педагогіки*. 1999. №1. 39 с.
8. Ванжа К.В., Наумова О.В. Від звука до букви. Гурткова робота. Старший дошкільний вік. Харків: Видавництво «Ранок», 2014. 112 с.
9. Гавриш Н. Розвиток мовлення: розв'язуємо актуальні проблеми. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 3. С. 36-44.
10. Горай І.В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ // Реабілітаційна педагогіка: Теорія і практика. Полтава: ПДПУ, 2009. С. 50.
11. Гавриш Н. Мовлення дитини. Впроваджуємо базовий компонент дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. № 3. С. 3.

12. Гуменюк О.С., Пацула І.Н., Павлюк А.С. Психолого-педагогічні характеристики дітей із загальним недорозвиненням мовлення та роль психолого-педагогічної характеристики в організації корекційно-розвиткового процесу з дітьми. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2022. № 9(14). С. 241-249.
13. Драганчук В.М. Система музичного психикорегуючого впливу // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: [зб. статей]. Київ: Наука, 2001. Випуск 4. С.370-380.
14. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 428 с.
15. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В.Є. Сучок [та ін.]. Київ: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. 76 с.
16. Єгорова І.В. Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів ХІХ – початку ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.0.2 «Теорія і методика навчання музики та музичного виховання». Київ, 2002. 27 с.
17. Жанри духовної музики. 2024. URL: <https://muzikalkzdushi.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення: 28.05.2024).
18. Іванов В. М. Леонтович і музичний фольклор. *Народна творчість та етнографія*. 1977. № 6. С. 15-18.
19. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностично-розвивальний комплекс : навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 384 с.
20. Картава Ю.А. Виховний вплив музичного мистецтва на формування особистості дитини. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка;

[редкол. : А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін.]. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. №3 (47). С. 274-281.

21. Кислашко О.П., Сіданіч І.Л. Християнська педагогіка: навч. посіб. Київ : Духовна вісь, 2015. 510 с.

22. Конопляста С. Ю., Сак Т.В. Логопсихологія : навчальний посібник / за ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.

23. Концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування. *Історія України: правознавство та інші суспільні дисципліни*. 2006. № 36. С. 1–4.

24. Корнєв С.І. Психологічні особливості зорового сприймання у дітей з ЗНМ. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Випуск 21. С. 384-388.

25. Кравцова І.В., Стахова Л.Л. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення». Тернопіль: Мандрівець, 2020. 80 с.

26. Крутій К.Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПКС. Лтд, 2005. 208 с.

27. Ліхницька Л., Андрійців О. Вплив занять з музичного мистецтва на розвиток мовлення дитини дошкільного віку. С. 95-100. URL: <https://library.vspu.net/server/api/core/bitstreams/d42b56c9-a39a-43a1-be1a-2cdfd7d20a0d/content> (дата звернення: 18.06.2024).

28. Логопедично-реабілітаційний супровід дітей із порушеннями психофізичного розвитку : Монографія / [А. І. Кравченко, Л. В. Мороз, Л. Л. Стахова, О. В. Ласточкіна, К. О. Зелінська-Любченко, І. В. Кравченко] ; за ред. А. І. Кравченка. Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. 288 с.

29. Майба О.К. Особливості виконання церковних піснеспівів молодшими школярами в умовах недільної школи. Педагогіка мистецтва та хореографії у контексті інтернаціоналізації професійної освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, Україна, 3-5 листопада 2016 р.). С. 58-61.

30. Майба О.К. Педагогічні принципи формування духовних цінностей молодших школярів у процесі вокально-хорового навчання. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: педагогічні науки*. 2017. № 2 (57). С. 89-100.

31. Майба О.К. Вокально-хоровий спів як засіб формування духовних цінностей у молодших школярів. Матеріали Міжнародних науково-практичних читань пам'яті Анатолія Авдієвського (м. Київ, Україна, 23 березня 2017 р.). С. 53-56.

32. Майба О.К. Вплив вокально-хорових вправ у навчанні молодших школярів церковному співу. Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, Україна, 24-25 березня 2016 р.). *Посвіт*, 2016. С. 280-282.

33. Майба О.К. Зміст, форми і методи навчання церковному співу молодших школярів в умовах недільної школи. Педагогічна освіта : теорія і практика: зб. Болгарський Д. А. Хор Регентів. Твори з репертуару [упоряд. Д.А. Болгарський]. Інститут мистецтв НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 96 с.

34. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): навч. посіб. / 4-ге вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2022. 288 с.

35. Марко В.Ю. Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – «Теорія і методика виховання». Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2013. 20 с.

36. Могильова Н.М. Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективи планування корекційно-розвиткової роботи. Слов'янськ: Матріон, 2019. 123 с.

37. Московчук Л.М. Українська духовна музика: Навчально-методичний комплекс (програма, методичний посібник, нотохрестоматія) для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та недільних шкіл. Додаток. Репродукції ікон. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 704 с.

38. Мудролюбова І.О. Методика навчання сольфеджіо молодших школярів у спеціалізованих мистецьких навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: 13.00.02. – «Теорія і методика музичного навчання». Київ, 2016. 20 с.

39. Музикотерапія. Програмно-методичний комплекс [«Навчання музики дітей зі складними (комбінованими) порушеннями психофізичного розвитку»]: посібник / Наталія Квітка. Київ : Ред. газ. дошк. та поч. освіти, 2013. 74 с.

40. Немикіна Л. Гра-змагання як метод корекції мовлення учнів. Робота з першокласниками які мають загальне недорозвинення мовлення. *Початкова освіта*. 2009. № 41. С. 9-10.

41. Ороновська Л.Д. Методика прилучення молодших школярів до духовних цінностей на уроках музики : результати педагогічного експерименту // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль, 2005. С.141–145.

42. Перетятко Л.Г., Тесленко М.М. Вплив музики на розвиток морально-естетичних почуттів дитини. *Психологія і особистість*. 2015. №2. С. 138-150.

43. Помиткін Е.О. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини: прогр. роботи з дітьми від 5 до 18 років : навч. посібник. Київ: Шкільний світ, 2008. 128 с.

44. Потапенко С., Бондар В. Дидактичні особливості використання наочності у розвитку словника дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2020. Том 10. №4. С. 37–41.

45. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток мовлення» для 5-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із

затримкою психічного розвитку [Електронний ресурс] / І.М. Омельченко, Л.О. Федорович. Київ: ІСП НАПН України, 2016. 113 с.

46. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 1993 р. №896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 16.06.2024).

47. Про освіту: Закон України від 17 травня 2017 р. №2145-VIII. Офіційний вісник України. 2017. №78. Стор. 7. Ст. 2392.

48. Рібцун Ю.В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення [програмно-метод. комплекс] / Ю. В. Рібцун. Київ: Кафедра, 2013. 284 с.

49. Рібцун Ю.В. Методичні аспекти організації та проведення ігор-занять у логопедичній групі // Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі [зб. наук. ст.] / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2012. С. 255–258.

50. Рібцун Ю.В., Рібцун О.Г. Словничок для діточок : пароніми [навч.-метод. посіб.]. Київ : Світич, 2012. 136 с.

51. Рібцун Ю.В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навчально-методичний посібник. Київ: Світич, 2014. 238 с.

52. Рібцун Ю.В. Методичні рекомендації щодо формування фонетико-фонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. 2010. Випуск 1. С. 72–81.

53. Рібцун Ю.В. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 40 с.

54. Смаковський Ю. Роль духовної музики у формуванні педагогічної культури вчителя. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 3 (67). С. 252-262.

55. Смоляк О. Церковні пісні для мішаних та однорідних хорі. Тернопіль: «Астон», 2002. 96 с.

56. Соботович Є. Ф. Вибрані праці з логопедії / Є. Ф. Соботович. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 308 с.
57. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2-7.
58. Соловей Я.Г. Музика у духовному розвитку особистості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 1(1). С. 121-125.
59. Спеціальна педагогіка з історією логопедії: навчально-методичний посібник / укл. О. В. Чепка. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 103 с.
60. Стасюк М.В. Формування основ художнього світогляду учнів молодшого шкільного віку у процесі хорової діяльності : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: 13.00.02. – «Теорія і методика музичного навчання». Київ, 2010. 22 с.
61. Тарасун В.В. Основи теорії і практики логодидактики: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: «Каравела», 2017. 316 с.
62. Тарасун В.В. Аутологія. Монографія. Київ: Вадекс, 2018. 590 с.
63. Товтин Н.І. Взаємовідношення слова й музичного елементу в богослужбовій музиці Православної церкви. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. 2022. Випуск 2 (33). С. 215–224.
64. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. Київ: Основа, 2013. 108 с.
65. Трофименко Л.І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: дис. кандидата пед. наук: 13.00.03. Київ, 2004. 196 с.
66. Федорович Л.О. Логопедичне дослідження мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням «Логопедичного альбому»: метод. рекомендації. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2014. 276 с.

67. Хворова Г., Котлова Л., Долінчук І. Педагогічний супровід дітей із комплексними порушеннями: методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2022. 27 с.
68. Хіміч Н. На засадах християнської моралі. *Дошкільне виховання*. 2002. № 6. С. 14.
69. Цюряк І.О., Грушак І.В. Духовна музика як основний тип музичної культури. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2022. Випуск 3. С. 391-395. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37795/1/19.07.2023.pdf> (дата звернення: 16.08.2024).
70. Чеботарьова О.В. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами. Київ, 2010. 30 с.
71. Шевченко Г.П. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Київ: Астор, 2012. С. 242–250.
72. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник / 3-тє вид., перер. та доп. / За ред. М.К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
73. Щолокова О.П. Художньо-естетичне виховання школярів засобами світової художньої культури. Київ: УДПУ, 1993. 325 с.